

INHOUDSTAFEL

ABSTRACT	2
1. DOELSTELLINGEN	4
2. ONDERZOEKSOPZET	6
2.1. Actie-onderzoek	7
2.2. Samenstelling van de groepen	9
2.2.1. Recrutering en verloop	10
2.2.2. Dynamiek en interacties	13
2.2.3. Begeleiding	15
3. DREMPELS	16
3.1. Drempels van taal en cultuur	16
3.2. Drempel van isolatie	18
3.3. Drempel van afhankelijkheid	20
3.4. Drempel van projectwerking	23
4. ANALYSE	23
5. BESLUIT	25
6. LITERATUUR	28

Turkse Vrouwenpraatgroepen in België omtrent Relatieproblemen

Abstract

In 1999 werden in het kader van een doctoraatsonderzoek naar conflicthantering bij Turkse en Marokkaanse vrouwen in België, diverse groepsinterviews gedaan met migrantenvrouwen omtrent relatieproblemen. Onderhavig artikel concentreert zich op de bespreking van twee Turkse vrouwenpraatgroepen uit het Limburgse, die telkens een tiental keer bijeenkwamen, en die de behoeften van de vrouwen nagaan omtrent de beleving van psychologische en relationele problemen -eventueel versterkt door hun migratiecontext. Door de techniek van focus groups-interviews verkregen we inzicht in de achtergronden en levenservaringen van de vrouwen. Verder werd gezien in hoeverre praatgroepen konden helpen problemen te hanteren: hoe door de confronterende/motiverende groepsdynamiek vrouwen van elkaar kunnen leren, hoe ze elkaar kunnen ondersteunen of tegenwerken, en hoe de groep een middel is om de isolatie te doorbreken waaronder al deze vrouwen in zekere mate lijden. Hiermee begeven we ons op het terrein van actie-onderzoek, in die zin dat deze informatie kan leiden tot een betere preventie en bestrijding van problemen, zoals via de samenwerking tussen migrantenvrouwen-werkingen en reguliere ambulante hulpverleningsinstanties.

(provinciegroep)

- Zoals ik al zei: mensen moeten trachten gelukkig te zijn met wat ze reeds hebben.
- Natuurlijk.
- Dat is het belangrijkste.
- Maar waarom kunnen we niet gelukkig worden?
- Een mens verlangt altijd naar iets en zolang dat verlangen niet wordt vervuld, zal men niet gelukkig zijn.
- ... een deprimerend gevoel...
- Inderdaad, een deprimerend gevoel, alsof je leven niet volledig is, een leemte. En wanneer die leemte gevuld is, komt er een andere leemte vrij, ... maar als ik nu gelukkig wil zijn, moet ik mijn geluk samen met mijn dochter opzoeken en wat of wie er later komt, die moet mij meer gelukkig maken, maar hij mag mijn huidige geluk niet verpesten. (geroezemoes)
- Geluk komt niet vanzelf, je moet het zelf creëren.
- Dat heb ik gemerkt, je moet het zelf zoeken, maken, ze kunnen het ook verpesten of juist meer geluk aan toevoegen. Je hebt het zelf in handen.
- Ja, en hoe doe je dat?
- Zoals zij heeft gezegd: tevreden zijn met wat je reeds hebt bv. ik heb zelf de beslissing genomen om te scheiden, als ik koppels zie, ben ik niet jaloers, maar als ik met mijn zoon ben en zie dan koppels met kinderen is hij wel jaloers... daar kan ik niet omheen... ik heb er bewondering voor... als ik begin te huilen dan maak ik het mezelf nog moeilijker. Ik zal trachten om samen met mijn kind gelukkig te zijn. En het lukt ook wel... het lukt dus wel effectief. Onze situatie is anders dan een doorsnee gezin met moeder, vader en kind, we zijn anders... wij zijn alleenstaande moeders.
- Omdat we anders zijn, weegt het zwaarder.
- Omdat we anders zijn, zijn we ook niet zoals de rest. Wanneer je je anders zijn hebt aanvaard, is het helemaal niet moeilijk.
- Om dat te aanvaarden...
- Daar doe je je alleen maar pijn mee, als je het niet aanvaardt.
- Een mens kan dat niet zomaar, als iemand mij 'weduwe' noemt, word ik gewoon gek.

(begeleiders)

- Nee, nee. Zij heeft dat wel herkend. Ze weet dat eigenlijk ook een stuk op voorhand, hoor.
- Ze is zich er bewust van geworden.
- Ja, dat wel.
- Ze was in het onbewuste en door die dingen is ze er bewust van geworden: 'Haa, daarom klamp ik zo vast aan mijn man en daarom stel ik hoge verwachtingen, eigenlijk om mijn relatie niet kapot te maken'. Maar doordat ze dat doet maakt ze haar relatie wel kapot. Omdat haar man daar niet aan kan beantwoorden.
- Ze is eigenlijk zelf ook heel ver gekomen, hé, want nu praat zij in de taallesgroepen... dat is ergens aan bod gekomen, zo van: 'Wat doet ge als ge u zenuwachtig voelt, of als ge opgejaagd zijt ofzo' er is daar ook verkeersagressie ter sprake gekomen en de begeleidster van de groep die zei mij toen ook dat die vrouw in kwestie had gezegd dat ze een moeilijk huwelijk had. Waar andere nationaliteiten-vrouwen bij zijn! Maar zij had ons ook op de laatste bijeenkomsten al gezegd van: 'Ik voel mij rustiger want ik ben niet alleen, er zijn nog vrouwen die problemen hebben'. En dus nu is zij zo ver dat zij ook aan anderen toegeeft en...
- ... dat accepteert.

Uittreksels uit een sessie van de provinciegroep en een interview met de begeleiders.

Turkse Vrouwenpraatgroepen in België omtrent Relatieproblemen

Onderhavige paper schetst de doelstellingen en het opzet van sommige vrouwenpraatgroepen die plaatsvonden in Vlaams Brabant en Limburg in het voorjaar van 1999¹. We geven tevens de inhoudelijke bevindingen van de Limburgse ervaring, geduid vanuit een perspectief van actie-onderzoek, waarmee verandering beoogd wordt.

1. Doelstellingen

Migrantenvrouwen zijn ondervetegenwoordigd onder het cliënteel van de centra voor geestelijke gezondheidszorg. Dit vormt het uitgangspunt van actie-onderzoek, waarbij naar de beleving en behoeften van deze vrouwen omtrent hun psychische en relationele problemen gepeild werd. Aan een deel van die behoeften werd tegemoet gekomen door informatieve sessies en ook door individuele hulpverlening en doorverwijzing. De overige sessies in de vorm van focus groups leverden verdere informatie op omtrent de situatie, hoe die ervaren werd en hoe problemen gehanteerd werden. Parallel werd getest in hoeverre praatgroepen hierbij konden helpen.² In het kader van het project werd een samenwerking in het middenveld tot stand gebracht tussen vrouwenwerkers en psychologische hulpverleners, die samen de praatgroepen stuurden en evalueerden. De evaluaties aan het einde van het project evenals de focus groups met de doelgroep zouden niet enkel informatie opleveren omtrent de praatgroepen zelf, maar ook over de drempels waarom zo weinig de stap gezet wordt naar centra voor geestelijke gezondheidszorg. Dat dit niet aan een beperkte behoefte ligt, bleek uit de telefonische overstelping van de organisatoren met hulpvragen sinds de aanvang van het project. Ook migrantenvrouwenwerkingen zien zich vaak geconfronteerd met hulpvragen van hun cliënteel waaraan ze onvoldoende professionele hulp kunnen bieden, waardoor een betere samenwerking -zelfs duo-begeleiding- met psychologische hulpverleners wenselijk is. Vandaar de poging om de drempels in kaart te brengen, die we samen met de andere bevindingen later bespreken.

Samengevat kunnen we de doelstellingen uittrekken op drie zichtbare niveaus.

Zo werden de praatgroepen aangewend, ten eerste als vormingsgroepen, waar op praktische

---

¹ Onder het item 'onderzoek van de reële noden van migrantenvrouwen en het verbeteren van hun kansen op maatschappelijke participatie en erkenning' werd het hier besproken project ingediend door de provinciale integratiecentra van Limburg en Vlaams-Brabant.

² De data werden verder exploratief aangewend voor ruimer onderzoek naar conflicthantering bij Turkse en Marokkaanse vrouwen in Vlaanderen, en als vergelijkend materiaal bij de methodologische uitwerking van

problemen werd ingespeeld en op vragen geantwoord door deskundigen; ten tweede als enigszins therapeutische, ondersteunende, begeleide zelfhulpgroepen, met empowerment als onderliggende doelstelling; ten derde als focus groups om de besproken relatieproblemen en strategieën te analyseren en te zien in hoeverre de hulpvraag wel aansloot bij het hulpverleningsaanbod. Concreet beoogden de praatgroepen respectievelijk de vrouwen te informeren en helpen, en hun isolatie te breken, door elkaar de mogelijkheid te bieden steun en (h)erkenning van situaties en ervaringen te delen en te verwerken (soms aan de hand van video-materiaal). Dat de praatgroepen later op zichzelf zouden functioneren als zelfhulpgroepen, zonder ondersteuning en begeleiding van buitenaf, bleek te hoog gegrepen - zij het dat kleinere groepjes deelnemers elkaar wel gevonden hebben.

Naast de expliciete doelstellingen, waren er nog een aantal latente doelstellingen. Zo was een eerste impliciet doel om problemen bespreekbaar te maken. In de literatuur over focus groups bevechten Morgan en Krueger (1993, p. 7) de mythe dat gevoelige topics onbespreekbaar zijn in groepen, omdat deze onvoldoende openheid en veiligheid zouden bieden. Hoewel ook Merton van in het begin geweest heeft op dit mogelijke nadeel van groepsinterviews, relativeerde ook hij dit met de stelling dat het 'eerder om potentialiteiten gaat dan om vastgestelde en onvermijdelijke zekerheden' en aansluitend bespreekt hij een aantal 'procedures' om dit probleem te omzeilen (Merton, Fiske en Kendall, 1956, p. 153). Ook Zeller (1993, p. 177) reikt suggesties aan om gevoelige kwesties 'waarop men niet geneigd is in te gaan' aan te pakken.

Door zich te richten op het bespreekbaar maken van 'gevoelige' problemen vijlde ons project ook impliciet aan het taboe daarrond. Een andere onderliggende doelstelling is therapeutisch: om de pijn te kunnen delen met lotgenoten, wat Gailly reeds begin jaren '80 beoogde met zijn 'dertlesmek'groepen³. Morgan en Krueger (1993, p. 7) waarschuwen zelfs voor 'overdisclosure' waarbij in gesprekken over taboetopics men zich soms aangemoedigd voelt om persoonlijke zaken te vertellen waarvan men achteraf spijt kan krijgen.⁴ Hiervan moet de moderator zich bewust zijn en het niet te ver drijven, gegeven de ethische dimensie bij dit soort onderzoek. Het reële gevaar van kwetsbaarheid en misbruik van verkregen informatie hebben de begeleiders duidelijk gevoeld, en ze wezen de vrouwen dan ook telkens op het vertrouwelijke karakter van de bijeenkomsten en dat men zich bij deelname engageert tot een soort beroepsgeheim.

---

focus groups.

³ Deze bestonden uit vrouwen met gelijkaardige psychosomatische klachten, waar als therapie het delen van pijn werd vooropgesteld, cf. Gailly, 1984.

⁴ Dit is ook in individuele en joint-interviews mogelijk, zoals we zelf later ervaren hebben toen een respondent vroeg om een deel van haar verhaal te censureren, en een andere respondent de cassette terugvroeg om het

Toch waren de begeleiders soms verwonderd over de openheid en de vlotheid waarmee soms erg schrijnende verhalen verteld werden. In de stuurgroep werd de evolutie en de opstelling van de begeleiders besproken en er werd overlegd in hoeverre er kon worden doorverwezen. De professionele psychologen gaven toe dat ook zij zich niet verwacht hadden aan zulke zware multi-probleemsituaties, en dat ze lang niet allemaal ervaringen met migrantenvrouwen hadden. Hierbij komt de derde doelstelling -nu op niveau van het middenveld- boven om de drempels (ook aan aanbodzijde) in kaart te brengen. Focus groups zijn ook hier uitermate geschikt 'wanneer er een kloof bestaat tussen professionals en hun doelgroep, zoals door factoren van taal en cultuur, waarbij de eigen taal en logica vaak te veraf ligt van de doelgroep waarop professionals zich richten' (Morgan & Krueger, 1993, p. 16).

Daarbij is het natuurlijk ook wel de vraag of het aanbod zijn drempels wil of kan verlagen, zoals een begeleider opmerkte dat 'ze er niet klaar voor zijn'. Meurs en Gailly (1998, p. 84) wijzen in dit verband op het gevaar van het reducerende karakter van veel cultuurtheorieën, waarbij hulpverleners zich niet bekwaam achten om specifieke migrantenproblemen te behandelen. Ze pleiten dan voor meta-culturele hulpverlening waarbij de etnografische achtergrond een belangrijke aanvulling kan zijn voor het therapeutisch proces, om de therapeut te helpen 'decentreren'. Dit komt neer op het in vraag stellen van de eigen culturele vanzelfsprekendheden, ook omtrent de psychische problematiek en hulpverlening. Maar niet enkel hulpverleners leren problematieken in perspectief te plaatsen: ook de deelnemers aan de focus groups leren aspecten van hun eigen problematiek kennen, verwoorden en relativeren door alles op een rijtje te zetten. Ook dit vormt een aanzet om de situatie te veranderen, wat kadert in actie-onderzoek, cfr. infra in de onderzoeksopzet.

2. Onderzoeksopzet

Voor de eerste doelstelling van behoeftenpeiling bij de doelgroep van Turkse vrouwen met relatieproblemen, werd gerecruiteerd via de betrokken begeleiders. Zo kozen zij een gemengde groep van nieuwkomers en tweede generatievrouwen die reeds beroep hadden gedaan op de hulpverlening voor relatieproblemen, met het oog op de interne dynamiek en solidariteit. Hoe het verder zat met de samenstelling van de groepen, en welke de implicaties hiervan zijn op de dynamiek, inhoud en de begeleiding komt later aan bod, evenals waarom dit project als actie-onderzoek bestempeld kan worden.

2.1. Actie-onderzoek

Reeds in 1963 wees Berger er op dat actie-onderzoek minder respectabel zou zijn dan de klassieke sociologie en sociale antropologie (Berger, 1963, p. 56-61). In deze 'nieuwe' traditie is onderzoek immers verbonden met actie, dus gericht op het stimuleren en ondersteunen ervan. Uitgangspunt is de betrokkenheid of deelname van de onderzochte in het onderzoeksproces, van medeselectie van interessante topics, dataverzameling en -interpretatie, tot verspreiding van de resultaten. Deze definitie sluit aan bij wat Reinharz 'participatief onderzoek' noemt (Reinharz, 1992). Zij benoemt dan 'actie-onderzoek' algemeen als onderzoek dat aanstuurt op de promotie en evaluatie van verandering. Daarnaast geeft zij nog 3 specifieke types veranderingsgericht onderzoek, zoals 'behoeftebeoordeling' die bestaande assumpties in vraag stelt en behoeften aan dienstverlening blootlegt; 'evaluatie onderzoek' dat behalve de evaluatie zelf, ook de effectiviteit evalueert van diverse probleemoplossende actietypes; en tenslotte 'demystificatie' die via kennisverwerving in onder-onderzochte gebieden de status quo kan uitdagen.

Onderhavig project is een combinatie van alle vijf types. Zo is het 'actie-onderzoek' omdat het aanstuurt op een betere doorstroming en samenwerking, via informeren en empowerment van de doelgroep en indirect ook de hulpverleners. Het is 'evaluatie-onderzoek' waar het de bestaande hulpverlening evalueert, 'behoeftebeoordeling' waar het de behoeften en problemen van de doelgroep onderzoekt, 'participatief onderzoek' waar de doelgroep mee de agenda bepaalt omtrent thema's en vormgeving, en tenslotte 'demystificatie' omdat de ondervertegenwoordiging van migrantenvrouwen in de geestelijke gezondheidszorg belicht wordt. Net als in het actie-onderzoek van Bowes (1996, 4.6) werd in dit project bovendien beslist om een 'ondersteunend comité' (stuurgroep) op te richten 'om spanningen tussen actie en onderzoek te ondervangen door voor het project de verantwoordelijkheid tegenover het veld en de controle in de managementsstructuur te institutionaliseren'. Bepaalde commissieleden hebben vanuit de overkoepelende structuren contacten met vrouwenwerkingen, andere leden komen uit de professionele psychologische hulpverlening, en tenslotte stonden onafhankelijke onderzoekers mee in voor sturing en ondersteuning van de groepen. Wanneer er op verandering wordt aangestuurd, gebeurt dit hier vooral vanuit de praatgroepen van onderuit, via empowerment. In zijn onderzoek bij minderheden met lage inkomens, illustreert Jarret wat ook Merton (Merton, Fiske & Kendall, 1956, p. 151-152) reeds stelde, namelijk dat mensen met eenzelfde ervaring eerder geneigd zijn persoonlijke informatie te delen (Jarret, 1993, p. 192). Ander onderzoek (Farduqar, 1999, p. 47) vult daar

bij aan dat de leden-lotgenoten elkaar kunnen ondersteunen-versterken, en vandaaruit hun eigen situatie verbeteren.

Al wijzen we er op dat focus groups hier in eerste instantie niet voor dienen (Morgan & Krueger, 1993, p. 11), toch kan dat wel een effect zijn. Een probleem met dit soort actie-onderzoek gericht op empowerment is dat het bekritiseerd kan worden op vooringenomenheid vanuit een emancipatorisch perspectief. Dit zou immers kunnen neigen tot empowerment om de behoeften van de onderzoeker te vervullen, i.p.v. empowerment van de onderzochte om diens visie te doen uiten en eigen acties te ondernemen (Opie, in Bowes, 1996, 2.12). Aansluitend hierop is het onethisch om zwakke groepen zo ver te brengen hun visie te geven, om er dan niets verder mee te doen (Morgan & Krueger, 1993, p. 15). Long en Long (in Bowes, 1996, 2.17) wijzen bovendien op de notie van een 'machtsinjectie' door een groep die hun kennis en vaardigheden deelt met de groep onderzochten, wat wijst op een machtsonevenwicht van 'machtige buitenstaanders die machteloze insiders helpen'. In dit kader is het interessant op te merken dat Padilla een onderscheid maakt tussen kwalitatief onderzoek (in casu focus groups) en Freire's 'dialogisch onderzoek', waarbij het verschil onder andere ligt in de rol van de onderzoeker om de discussie op gang te brengen in het kader van kennisbevordering voor en door de leden van de doelgroep (Padilla, 1993, p. 157). Dit ontkracht de kritiek van machtsinjectie. Ook in het project werd beoogd de vrouwen tot inzicht te brengen van hun eigen macht en moed, zoals uit dit citaat blijkt:

(begeleiders)

-De derde vergadering hebben we het over geestelijke en lichamelijke klachten gehad, maar opdat ze ook een aantal dingen visueel zouden zien, kunnen ze misschien heel veel dingen ook herkennen, dat ze eigenlijk... We hebben dingen aangehaald om ook vrouwen los te maken. En ook te laten zien dat ze niet de enige zijn. Dat ze zich niet moeten bestraffen door te zeggen: 'Waarom ik?' Dat er nog veel andere vrouwen zijn die in die problemen zitten. Maar dat zij nog durven de stap te zetten om er iets aan te doen. En veel vrouwen durven dat niet. Omdat we eigenlijk op dat gebied gezegd hebben van: 'Ferm dat je dat kunt!' En ze voelden zich echt...'

De notie van 'injectie' van buitenaf sluit wel aan bij het gevaar van ethnocentrisme. Invulling als betutteling om de 'juiste' definitie van emancipatie bij te brengen (omdat ze het zelf niet zouden weten), maakte echter weinig kans bij deze groepen, daar de meeste deelnemers erg zelfbewust waren en best wisten wat ze wilden of niet. In die zin werden de vrouwen niet als slachtoffers gezien, zoals Aziz waarschuwt (in Bowes, 1996, 2.6). De doelstelling van een hulpverlener om een vrouw te 'redden' uit een volgens haar gevaarlijke situatie, hoeft niet te stroken met de doelstelling van de cliënt, die kan volstaan met te bewijzen aan haar man dat ze een kanaal heeft om aan zijn macht te ontsnappen wanneer ze dat wenst. Dit feit, als machtsinstrument binnen haar relatie, impliceert niet dat ze haar man definitief wil verlaten, maar wel hem een toontje lager te doen zingen. Hier blijkt de valkuil voor de hulpverlener om

haar eigen evidente oplossingen te projecteren, waar een scheiding niet altijd haalbaar of wenselijk is voor de cliënt.

Daarom vinden we empathie, zelfbewustzijn en zelfkritiek (in navolging van Meurs & Gailly's 'decentreren') noodzakelijke vaardigheden bij het zoeken naar oplossingen. Daaronder valt ook het peilen en vergelijken van de eigen doelstellingen en die van de ander. Dit besef ondervangt meteen ook de kritiek van vooringenomenheid. Zo is er bij de informatie- en de discussiesessies op gelet dat de deelnemers geen idee kregen dat bepaalde acties beter of juist zouden zijn, werd er benadrukt dat iedereen recht heeft op een eigen mening en dat er geen juiste of verkeerde meningen zijn (Merton, Fiske & Kendall, 1956, Morgan & Krueger, 1993).

Na afloop van het project ging inderdaad niet iedereen scheiden; integendeel zijn er stappen gezet om bewuster met de eigen frustraties en verwachtingen om te gaan en in één geval impliceerde dit een verzoeningsgesprek van een koppel onder de bemiddeling van twee begeleiders. Toch betreft het hier een welbepaalde selectie van vrouwen omdat enkel die vrouwen gerecrueteerd zijn waarvan de begeleiders wisten dat ze een probleem hadden, en dat ze zelf al een stap naar hulpverlening hadden gezet. Voorts moeten we wijzen op het gevaar van overwicht of dominantie van enkele vrijgevochten tweede generatievrouwen, die soms veel verder gingen dan de nieuwkomers. In feite werd toch wel impliciet uitgegaan van een kennisoverdracht en solidariteit van de eerste op de laatste, omdat nieuwkomers hun situatie veel minder onder controle hebben. Vandaar dat de provinciegroep bestond uit een gemengd publiek van tweede generatievrouwen en nieuwkomers, waarover we het nu zullen hebben.

2.2. Samenstelling van de groepen

Het globale praatgroepenproject behelsde eigenlijk vier groepen. De invulling en begeleiding is echter uitgesplitst over de twee organiserende provincies en omvatte twee praatgroepen van Turkse vrouwen in Limburg, en twee praatgroepen in Vlaams-Brabant, waarvan één met Marokkaanse en één met Turkse vrouwen. De Vlaams-Brabantse groepen kwamen samen rond opvoeding en worden hier verder niet besproken.

# sessies	plaats	doelgroep - deelnemers	thema	recruteringswijze
10	HH	Turkse nieuwkomersvrouwen (nieuwkomers)	relatieproblemen	wijk

10	HZ	Turkse vrouwen (nieuwkomers en tweede generatie) relatieproblemen	provincie
(4	DIEST	<i>Turkse vrouwen met jonge kinderen</i>	<i>opvoeding wijk</i>
(7	VV	<i>Marokkaanse vrouwen met kinderen</i>	<i>opvoeding wijk</i>

Deelnemers aan de Limburgse groepen waren Turkse vrouwen met relatieproblemen, waarbij de ene groep werd samengesteld uit nieuwkomers-wijkbewoners die voor relatieproblemen ooit beroep deden op het buurthuis -derhalve noemen we deze groep voortaan de wijkgroep. Voor de andere groep kwamen nieuwkomers en tweede generatievrouwen samen van over de hele provincie, wat de benaming provinciegroep oplevert.

2.2.1. Recrutering en verloop

In beide groepen was er een wisselend aantal aanwezigen: in de provinciegroep variërend tussen de 4 en de 13 vrouwen, in de wijkgroep tussen de 1 en de 8 vrouwen. Vooral in de wijkgroep was het opstarten problematisch, omdat deze vrouwen in eenzelfde buurt wonen, waar een grote sociale controle de deelname aan de groep belemmerde. De groep was daarom eerder algemeen en neutraal -als 'onschuldig'- voorgesteld, namelijk om nieuwkomersvrouwen bij elkaar te brengen om te praten over hun moeilijkheden om zich in België thuis te voelen. Desondanks speelde blijkbaar toch de angst voor stigmatisering. Deze lag niet enkel bij de reputatie van het buurthuis (wie naar die groep gaat heeft 'problemen') maar ook inhoudelijk ('die gaat daar haar vuile was buiten hangen'). Daardoor zeiden verscheidene vrouwen in een persoonlijk telefonisch onderhoud dat ze er toch van afzagen. De schrik in combinatie met een slechte timing (eerste bijeenkomst was de dag na het Offerfeest) leverde een opkomst van maar één vrouw op de eerste vergadering, ondanks voorafgaande huisbezoeken en telefonische herinneringen. Op een kleine kern na kwam de groep ook pas later van de grond, en moest er voortdurend geïnvesteerd worden in recrutering voor volgende bijeenkomsten. Voor de informatieve bijeenkomsten werd ruimer reclame gemaakt, en verder werd via 'snowballing' gevraagd of men nog andere mogelijke geïnteresseerden kende.

De wisselende opkomst is in tegenstrijd met de overrompeling van aanvragen bij de begeleiders in de loop van het project. De verklaring vinden we in de meer veilige afstandelijke opzet van de provinciegroep, waar de wijkgroep onder directe sociale controle viel. Meer algemene redenen zijn dat: voor veel vrouwen de praatgroep geen prioriteit is (tegenover bv. werken), ze het verbod kregen van (schoon)familie om te participeren, ze angst hadden voor stigmatisering als deviant en bijgevolg het risico te lopen onderdrukt of

gediscrimineerd te worden (Farquhar, 1999, p. 49), het voor hen onmogelijk was om er te geraken (in geval van afhankelijkheid voor vervoer van een andere deelnemer die niet kon komen). Vrouwen bleven niet enkel weg bij gebrek aan toestemming van (schoon)familie maar ook uit eigen beweging ('zelfcensuur': omdat ze het niet durfden vragen of uit schrik voor iets anders; in feite typisch vermijdingsgedrag).

Naar het einde toe was er een groter publiek en er werden ook naar de toekomst toe een aantal afspraken vastgelegd voor nazorg van de wijkgroep, met de mogelijkheid voor individuele consultatie in het buurthuis.

De wijkgroep mocht dan een moeilijke start kennen door die sociale controle, het grote voordeel is dat de kleine afstand tot het buurthuis toelaat op langere termijn aan groepsvorming te werken, terwijl de provinciegroep geen nabije, centrale ontmoetingsplaats heeft en de meeste leden zich niet zelfstandig kunnen verplaatsen. Zo moest een deel van de groep meerijden met een deelnemer met wagen, terwijl de anderen werden opgehaald door een begeleider vanuit verschillende steden en gemeenten verspreid over heel Limburg. De provinciegroep bestond uit vrouwen die vanuit het provinciehuis via medewerkers van andere organisaties werden uitgenodigd en het betrof gescheiden vrouwen, of vrouwen met relatieproblemen, eventueel met scheidingsplannen.⁵

Vermits alle deelnemers met complexe problemen worstelen, zijn de sessies divers ingevuld: bepaalde bijeenkomsten waren eerder informatief zoals over juridische aspecten van scheiden, of een keer over het herkennen van en omgaan met depressies, gevolgen van scheiding voor de kinderen. Er werd daarbij ook wegwijs gemaakt waar de vrouwen terecht konden met welk soort vragen. De voor ons voornaamste invulling waren de focus groups waarbij persoonlijke ervaringen en problematieken aan bod kwamen, waarbij de vrouwen (h)erkenning vonden en ze elkaar konden confronteren en ondersteunen.

In de wijkgroep was er aanvankelijk moeite om aan groepsvorming te doen wegens de lage opkomst en ook door één vrouw die manifest de sfeer verstoortte. Wellicht ook daardoor lag in die groep het accent meer op het informatieve: met name de helft van de bijeenkomsten

---

⁵ Er werd gerecrueteerd onder 'gescheiden vrouwen' en 'vrouwen met relatieproblemen en eventuele scheidingsplannen'. Deze twee categorieën vrouwen hebben niet noodzakelijk gelijklopende bedoelingen; zo hebben veel gescheiden vrouwen niet zelf het initiatief genomen daartoe, hebben ze daar niet voor gekozen, en bijgevolg beschouwen ze zichzelf eerder als een slachtoffer van de situatie. Er zijn veel vrouwen met relatieproblemen die trachten een scheiding af te wenden door alternatieve oplossingen te zoeken, zoals aan zichzelf en/of aan hun relatie te werken. Dit is niet onbelangrijk omdat praatgroepen vaak gezien worden als plaatsen waar vrouwen 'slim' gemaakt worden alsof ze er zouden leren, zelfs aangemoedigd worden om te scheiden, terwijl objectief gezien scheiden slechts één besproken alternatief is.

waren informatief en vormend, terwijl de overige gericht waren op zelfhulp en ontspanning. In beide groepen stonden de ervaringen en behoeften van de vrouwen centraal. In de provinciegroep moesten de begeleiders er wel over waken dat de discussies soms niet gemonopoliseerd werden door sommige mondigere, dominante tweede generatievrouwen.

De provinciegroep was eerder een gesloten groep, ook met een wisselende opkomst, maar slechts eenmalig met een vreemde eend in de bijt, die doordat ze steeds aan bod kwam met haar situatie, in de groep als opdringerig en storend overkwam. De meeste 'reguliere' vrouwen verwittigden als ze niet konden komen (in tegenstelling tot de lossere wijkgroep) en er werd hoedanook tussen begeleiders en deelnemers (telefonisch) contact gehouden, ook in het kader van de dossieropvolging. In de provinciegroep kende men elkaar niet op voorhand, tenzij enkelingen, zodat met een schone lei vertrokken werd. Toch was ook hier de sfeer aftastend in het begin. In de provinciegroep waren in een meer afhankelijke positie dan hun tweede generatie leeftijdsgenotes die in België zijn opgegroeid, en hadden een grotere behoefte aan informering en ondersteuning. Anderzijds waren ze trots en lieten ze zich niet de les spellen door tweede generatievrouwen. Eigenlijk werden beide doelgroepen in het project betrokken, met het oog op een interne dynamiek en solidariteit. Ze hadden niet meteen voor sociale controle te vrezen doordat men elkaar niet kende op voorhand en doordat de praatgroep ook elders plaatsvond. Toch bleek ook de provinciegroep slachtoffer te kunnen worden van geroddel wegens jaloezie en door het feit dat taboe-onderwerpen besproken werden. Hoewel men tijdens bijeenkomsten telkens aangaf hoe zinvol men het vond, kwam i.c. indirecte communicatie aan het licht toen de begeleiders vertelden over de bedenkingen van enkele nieuwkomers. Die hadden buiten de groep om gemerkt dat de groep toch niet zo'n goede reputatie had, onder andere omdat men er vrijuit over sex zou praten, en er bovendien een tweede generatievrouw uit de groep verdacht werd van lesbisch te zijn.⁶ Deze spijtige vaststelling en bedreiging van de groep, bleek pas op het einde.

Daartegenover staat dat de groep toch iets betekend heeft voor de meeste deelnemers, en dat eenmaal het taboe doorbroken om bepaalde onderwerpen te bespreken, er spontaan emoties opkwamen en er een speciale band onder de deelnemers ontstond die anderen aanspoorde om hun verhaal te vertellen. Zowel de moeilijke bespreekbaarheid van relatieproblemen en het eigen aandeel daarin, als de stigmatisering van alleenstaande vrouwen bij de Turkse gemeenschap in Vlaanderen, geven aan dat onderhavig project zowel een gevoelig thema, als

---

⁶ Dit is niet nieuw, daar Gordon (1994, p. 15) in zijn historische studie gewag maakt van dit veel voorkomend stigma van alleenstaande vrouwen in de negentiende eeuwse westerse samenleving.

een gevoelige doelgroep behelst (Zeller, 1993, p. 177 en Farquhar, 1999, p. 48). Daardoor deinen de groepen tussen aantrekking en afstoting: waar enerzijds herkenning en empathie, wederzijds vertrouwen en steun versterken, worden deze laatste anderzijds continu bedreigd door invloeden van buiten én van binnenuit. De provinciegroep voelde elkaar bv. goed aan, maar toch trok één nieuwkomer een breuklijn -al was de meerderheid van de groep het daar zelf niet mee eens- tussen nieuwkomers en tweede generatie, die ze te modern en onvoldoende religieus vond.

Globaal bleef de groep gemengd functioneren omdat er een sterke kerngroep was van zowel nieuwkomers als tweede generatie. Ook de wijkgroep evolueerde tot een kerngroep van een viertal vrouwen, aangevuld met lossere deelnemers naast een min of meer vaste stoorzender, die sommige anderen heeft afgeschrikt en die naar het einde toe eindelijk afhaakte. Beide groepen bleken erg dynamisch en in die zin zou men bij een vervolg moeten blijven hameren op het vertrouwelijke karakter van praatgroepen.

2.2.2. Dynamiek en interacties

Over het algemeen hield iedereen zich aan de afspraken om elkaar te laten uitspreken: vooral bij levensverhalen bracht iedereen aandacht en empathie op. Er was in de provinciegroep opvallend minder beheersing bij discussies en naargelang men elkaar beter leerde kennen en de topics persoonlijker waren, verliepen de discussies ook geanimeerder. Er waren wel enkele duidelijke achtergrondfiguren die relatief weinig gezegd hebben en ook duidelijke dominante deelnemers die veel het woord namen; sommigen neigden ertoe soms de rol van de begeleiders over te nemen. Tenslotte waren er ook een aantal vrouwen die eerder zelden uit hun schelp kwamen afhankelijk van wie er in de groep was. Algemeen praatte iedereen wel met iedereen, al waren er duidelijk meer raakpunten tussen de tweede generatievrouwen onderling evenals tussen de nieuwkomers, en bestonden er kleinere klikjes. Na een aanvankelijke opname in een vriendengroepje van drie nieuwkomers in de provinciegroep, viel een vierde nieuwkomer door haar onaangepast gedrag later toch uit de boot; de concurrentiepositie waarin de drie overige vrouwen in een nog latere fase tegenover elkaar kwamen, heeft hen terug uiteengedreven. Nog een andere vrouw is haar eigen weg gegaan toen ze een nieuwe partner gevonden heeft: zij had de groep niet meer nodig. Nog los van haar afhaken, was het jammer dat ze haar plannen niet heeft durven vertellen in de groep.

Dan stonden de meeste tweede generatievrouwen toch verder qua bespreekbaarheid en verwerking van hun problemen en plannen. Hoewel zij via hun werk een uitlaatklep hadden, drongen ook zij aan op een vervolg. Toch kwamen andere behoeften naar voor van de nieuwkomers (eerst en vooral informatief, praktische hulp), tegenover de tweede generatie

(meer psychologisch, emotionele steun) ten gevolge van andere problematiek en ook een verschil van mentaliteit en fase. Bij de gescheiden vrouwen viel op dat de nieuwkomers zowel zwaar fysiek als psychologisch mishandeld waren, wat ook samenhangt met de isolatiepositie binnen de schoonfamilie en geen contact met buitenwereld, terwijl de tweede generatie vrouwen eigenlijk meer psychologisch mishandeld werden. Daardoor bracht men niet steeds begrip op voor elkaars situatie: nieuwkomers vonden bv. dat ze het veel moeilijker hadden.

Zo vonden ze enerzijds dat ze niet voldoende erkenning kregen van hoe zwaar ze het hadden. Anderzijds konden ze zich moeilijk inleven in de situatie van de tweede generatie 'die toch zelf hun partner gekozen had', waarbij ze verder de overdreven bezitsdrang van sommige echtgenoten van tweede generatievrouwen bestempelden als liefde. Daarom is in de stuurgroep overlegd om de provinciegroep naar nieuwkomers en tweede generatievrouwen op te splitsen.

(begeleiders)

- Homogene groep of geen homogene groep... beide hebben zowel voor- als nadelen, hé. Het voordeel nu van deze groep was dat ze van elkaar hoorden eigenlijk, ongeacht of ze hier waren opgegroeid of niet, nieuwkomersvrouwen of niet, dat ze eigenlijk heel wat gemeenschappelijke dingen hadden. Maar er was wel een verschil van in die zin van... dat de nieuwkomersvrouwen een heel eigen behoefte hadden rond heel die juridische materie -ook wel dat psychische maar dat primeerde, dat moest eerst opgelost worden- dus dat ze met andere vragen zaten dan de vrouwen die hier opgegroeid waren. Zij wilden meer diepgang: 'hoe beleef ik... hoe verwerk ik een aantal dingen, hoe kijk ik naar mijn nieuwe toekomst, of naar een nieuwe relatie' en daar waren nieuwkomers-vrouwen absoluut nog niet klaar voor om daarover te spreken. Waarschijnlijk denken ze daar wel over, maar om daar over te spreken... Dus ik zou zeggen: misschien proberen toch nog homogene groepen samen te stellen, maar dan heb je misschien die meerwaarde niet van dat ze van elkaar heel wat kunnen leren van: 'hoe heeft die dat gedaan'. De vrouwen die hier opgegroeid waren, de tweede generatie vrouwen -vind ik toch- zij waren natuurlijk op een heel ander niveau. (...) Ik heb gemerkt bij vrouwen die hier opgegroeid zijn, dat ze op sommige vlakken heel ruimdenkend zijn en dat ze bv. een andere relatie aangaan. Daar in zijn ze meer opener dan de nieuwkomers. Eén van de (tweede generatie) vrouwen heeft ook gezegd: 'Ik kan er niet over praten als ik een nieuwe relatie heb. Kan ik wel over die relatie praten in de groep? En zeker van een andere nationaliteit!'

Daar het project echter tijdelijk was en de middelen en begeleiders beperkt, kon er niet gesplitst worden. Verder vond men het een voordeel dat er ook gemeenschappelijke problemen waren en noemde een begeleider het een meerwaarde dat ze van elkaar heel wat kunnen leren: 'hoe heeft die dat gedaan'. Naast dit feit, werd er geredeneerd dat er naast het al dan niet nieuwkomer-zijn, er nog veel andere verschillen bovenkomen, zoals aparte snelheden van 'evolutie' door andere opvoeding (assertiviteit) of verschillen in opleidingsniveau ongeacht waar ze zijn opgegroeid. Bovendien kan het leven van de vrouwen ook verschillende richting uitgaan: de ene onderneemt een poging tot verzoening, waar de andere beslist tot echtscheiding, en nog een andere hertrouwt. In die zin is het niet alleen onwenselijk maar ook onmogelijk om de groepen volledig te homogeniseren en blijft het

hoedanook de vraag of er voldoende ruimte blijft voor steun, solidariteit, (h)erkenning, empathie... Van de ervaring van de praatgroepen bleek dit globaal wel het geval en een ervaren begeleider van Belgische vrouwenpraatgroepen bevestigt dat opleidingsverschillen en economische klasse geen belemmering hoeven te zijn voor solidariteit bij een gedeelde mishandelingsproblematiek. Qua informatiebehoefte werden nieuwkomers wel individueel geholpen, maar het in groep omgaan met verschillen in mentaliteit en fase waarin men zit, blijft een uitdaging voor de begeleiders.

2.2.3. Begeleiding

De provinciegroep (vooral met de tweede generatie) verliep meer als begeleide zelfhulpgroep, met ook persoonlijke inbreng van één van de begeleiders. Aanvankelijk was er de noodzaak dat de vrouwen hun verhaal kwijt konden, zodat de begeleiders op de achtergrond bleven. Als daarbij ook behoefte aan steun en relativering van de eigen problemen kwam, deed de groep spontaan een duit in het zakje, als ze herkenning en empathie van lotgenoten opbrachten, maar ook de erkenning en het begrip van vrouwen die de ervaringen niet deelden. Naast zelfhulp, was er duiding en inzicht bij discussies en confrontaties. In die zin waren de begeleiders soms ook therapeutisch aan het werk met het oog op uitdieping. Soms stuurden ze bij of steunden ze, bv. als het te confronterend werd voor bepaalde deelnemers. Toch was het de bedoeling om na een tijd deze mensen los te laten en een soort van kettingreactie teweeg te brengen -vanuit een achterliggend systeemtheoretisch inzicht dat het veranderen van een schakel binnen het systeem, een verandering van hele systeem in gang zet -waarin opnieuw de empowermentidee terugkeert.

(wijkgroep)

-‘We voelen ons zo ... slecht in ons vel. We doen nooit iets goed en we krijgen van niemand en nergens bevestiging, die zegt van ‘goed zo’.

-We krijgen niets positiefs terug. Altijd het negatieve, negatieve... Van onze man, van buitenuit. Zo van... wij hebben dus nergens... we hebben niets om ons aan vast te houden.

-We hebben geen familie hier. Dus we staan op ons eigen. En dat was dus enorm belangrijk om met de groep samen te komen.

Al was het de bedoeling om een spin-off te creëren, toch bleken tien sessies slechts een aanzet en volstonden ze niet voor een blijvende hechte groepsband, noch om helemaal uit de problemen te zijn. Hier was het moeilijk om het project los te laten en speelt bijkomend het probleem dat er geen echt aanbod bestaat voor de duidelijke behoefte, zodat er gezocht moet worden naar een evenwichtige plaats van praatgroepen binnen het continuum van koffiekletsgroep (geen drempel) versus tweede-lijns-therapiegroep mits psychische en/of psychiatrische problematiek (hoge drempel). Een individuele bemiddeling door de begeleiders tussen een deelnemer en haar man bracht verder aan het licht hoe eenzijdig het

verhaal van de vrouw alleen wel is; met het mannenverhaal erbij komt de keerzijde van de medaille aan het licht en wordt het verhaal evenwichtiger. Hier kwam het belang en de behoefte naar voor om ook de mannen te betrekken in begeleidingsprojecten. Het voorbeeld geeft ook aan dat er voor- en nadelen zijn bij zowel groeps- als individuele begeleidingen en dat een combinatie wellicht de beste resultaten geeft. Wat de begeleiders vertelden over de voordelen die ze hebben met hun groepswerking, m.n. dat de deelnemers confronterend zijn voor elkaar en dat de begeleiders de mogelijkheid hebben daar bij te ondersteunen en sturen vult het belang van het individueel contact aan.

Bij voorbeeld bij het naar huis brengen van een ‘belaagde’ deelnemer kon er na een discussie verder gepraat en eventueel gerelativeerd worden. Ook het individuele intake gesprek evenals de tussentijdse contacten bij de opvolging van de dossiers waren noodzakelijk om een goed zicht te houden op de deelnemers en hoe hun behoeften en ideeën evolueerden. Dit was vooral zo omdat er niet voldoende ruimte was om alle individuele problemen aan bod te laten komen in groep. Als groep wordt er echter wel meer gerelativeerd en kunnen de deelnemers elkaar ondersteunen.

(wijkgroep)

- ‘Je kan individuele hulp zoeken, zoals bij het MPCB’, maar dat zagen ze zo niet zitten omdat ze geen vervoer hebben en ook van: ‘Hebben ze wel vertalers? Gaan ze ons begrijpen? Gaan ze ons niet begrijpen? Gaan ze ons niet bestempelen weer als mensen gaan horen dat we naar zo’n... gaan.’ Dat bleef komen zo van: ‘als... als... als...’, maar euh... daardoor zei één van die vrouwen van: ‘Sinds ik in die groep kom ben ik meer opgelucht’.

3. Drempels

We gaan nu in op wat er in de groepen aan bod is gekomen en de knelpunten daarbij.

3.1. Drempels van taal en cultuur

Voor de nieuwkomers bleek voorts vooral de taal een belangrijke hindernis: in het hulpverleningsaanbod wordt te weinig rekening gehouden met het gegeven van een continue immigratiestroom en een groeiende groep van ‘nieuwkomers’ die geen Nederlands kennen. Indien deze vrouwen al via lagere-lijns-hulpverlening doorverwezen worden, blijft de taaldrempel vaak te hoog, omdat veel gespecialiseerde centra geen interculturele bemiddelaars meer hebben. Toch is er naast een taalbarriere, ook een cultuurdrempel, die in de twee richtingen werkt, zoals uit volgend citaat blijkt:

(begeleiders)

- Ja, misschien wat ik ook denk dat bij de vrouwen zeker gespeeld heeft, is van: ‘Zij is één van ons. We

kunnen open praten over een aantal dingen, zonder ons te schamen.’ Maar mocht dat nu bv. een Vlaamse begeleidster zijn geweest, ik denk dat ze zich... een beetje geremd zouden hebben gevoeld, in die zin van: ‘Zou ik dat mogen zeggen?’ allé, zo dat schaamtegevoel van ‘Ik ben mishandeld geweest.’ Want ze hebben toch heel eigen beelden van Vlaamse vrouwen, want ze hebben dat ook in een aantal sessies al aangehaald, hé: ‘Ze worden minder onderdrukt. Ze zullen absoluut niet zoveel mishandeld of geslagen worden als ons. enz. Ze hebben meer vrijheden als ons...’ Dus al die dingen, die tegenstellingen hé: ‘Bij ons is het veel slechter dan bij hun.’ En als je dan met dat beeld zit, dan wordt het ook veel moeilijker om uit te komen voor die slechte situatie. Ik zeg niet dat het zo is, maar, hé: ‘Da’s iemand van ons, dus bij haar kan ik veel vlugger mijn probleem kwijt dan bij een ander die het misschien zo veel beter heeft dan mij.’ Dus ik denk dat daar misschien gemakkelijker een Turkse is - voor een aantal toch.

Zwarte feministen wezen er al op dat het feminisme dreigt het racisme te negeren, wanneer enkel nadruk ligt op de sociale verdeling tussen man en vrouw, waardoor verschillen en ongelijke machtsverhoudingen tussen zwarte en blanke vrouwen genegeerd worden (Lorde, in Bowes, 1996, 2.6). Naast een gemeenschappelijke vrouwenproblematiek bestaan er inderdaad ook etnisch-culturele verschillen tussen Belgische en migrantenvrouwen. Al mogen bepaalde opvoedingspatronen vergelijkbaar zijn vanuit cultureel opzicht en grotendeels terug te brengen zijn op klasse- of opleidingsverschillen, toch blijft er de specifieke invloed van de eigen etnische gemeenschap in een ruimere migratiecontext. Vliegen (1998, p. 88) spreekt van een interactie van culturele problematiek met persoonlijke en familiale dimensies. Ze stelt een transitionele ruimte voor waarbij de culturen elkaar kunnen ontmoeten met behoud van de eigenheid. Een eerste vereiste is dat beide partijen respect opbrengen voor de waarde van elke cultuur (Vliegen, 1998, p. 91), waarbij ‘het samenhouden van zowel waardierend invoelen als kritisch afstand houden t.a.v. de beide culturele invloeden een belangrijke psychotherapeutische basishouding is in de relatie met het consulterend migrantengezin’. Een gemeenschappelijke definitie van het probleem, waarin alle betrokken partijen zich kunnen vinden, omvat een waardering voor beide culturen die in het migrantengezin samenkomen. Vliegen pleit om de culturele problematiek niet los te maken van de gezinsproblemen waarin individuen leven en die niveau ook te betrekken in de analyse: maar waarschuwt tegelijk om het conflict niet louter in culturele termen te vertalen.⁷

Wij sluiten ons hierbij aan en zien mishandeling of isolatie inderdaad niet specifiek als een Turks probleem; toch zien we in de Belgische context problemen van Turkse nieuwkomers die in een vreemd land terechtkomen bij een vreemde familie van een echtgenoot die ze veelal niet persoonlijk kennen, waar ze wel volledig van afhankelijk zijn, waarbij schoondochters in het algemeen te klagen hebben. Schoondochters-nieuwkomers hebben veelal geen houvast, waardoor ze het vaak moeilijker te verduren krijgen onder de scherpe sociale controle van de

⁷ cfr. supra, vergelijkbaar met Meurs & Gailly (1998, p. 81) waar die waarschuwen voor reductionisme.

conservatieve Turkse migrantengemeenschap (vanuit een terugplooiëreactie, cfr. Tribalat, 1995, p. 222), of door de specifieke schoondochterpositie binnen een patriarchale familiecontext (Hutter, 1981).

(provinciegroep)

- Er is toch iets in mijn geheugen gegrift na mijn huwelijk, namelijk de woorden van mijn schoonmoeder: 'De dochter van een vreemde, ook al hebben die gelijk, je moet nooit hun gelijk tonen'.
- (zucht) Moge Allah geduld hebben!
- Mijn schoonmoeder zegt: 'Ook al heeft ze gelijk, ik maak het zo dat ze ongelijk heeft.' En ze zei dan nog tegen haar zoon: 'Ik doe het allemaal expres, want zij mag helemaal geen gelijk krijgen.'

Taal is op zich een isolerende factor, maar daarnaast spelen het inwonen bij de schoonfamilie en het gebrek aan eigen netwerken een grote rol voor de isolatie en problemen bij nieuwkomers.

Kortom: de problematiek van mishandeling in se mag dan wel gelijk zijn voor Belgische als voor allochtone (i.c. Turkse) vrouwen -qua gevolgen, i.c. geheimhouding, isolatie- maar voor de hier besproken allochtone vrouwen betreft het evenwel een zwaardere problematiek, die immers versterkt is door een combinatie van cultureel gebonden factoren. Bv. de wijze van partnerkeuze (onderhouden van band met thuisland), de patrilocaliteit (grensoverschrijdende migratie weg van eigen netwerken en familie en bijgevolg veelal volledig overgeleverd zijn aan de schoonfamilie) in combinatie met inbedding in een vreemd land (hoge taaldrempel) zorgen voor sterkere isolatie. Daardoor zijn de vrouwen in kwestie kwetsbaarder dan hun Belgische lotgenoten. In de immigratiecontext van sterke sociale controle binnen een behoudgezinde gesloten gemeenschap is het bovendien nog moeilijker om de geheimhouding te doorbreken.

(provinciegroep)

- We hebben ook behoefte aan psychologische ondersteuning. We hebben hier in België geen familie en dan hebben we in de groep tenminste het gevoel dat er hier iemand is die ons ondersteunt.
- Natuurlijk.
- We kennen de taal niet, we kennen de omgeving niet voldoende. Als we in de problemen zitten, dan hebben we tenminste een plek waar we terecht kunnen.
- Dan hebben we het gevoel dat we op iemand kunnen rekenen, steunen.

3.2. Drempel van isolatie

De isolatie van veel vrouwen is zo groot dat ze vaak met praktische problemen, zoals geen telefoon of vervoer, kampen. Zo hebben veel (alleenstaande of gescheiden) vrouwen niet de (financiële) middelen om zich zelfstandig te verplaatsen en zijn ze ruimtelijk beperkt. Maar ook de schrik om betrappt te worden en de schuld te krijgen zit er vaak diep in: zo is de opvoeding erg gesteund op vermijdingsgedrag en wordt gehoorzaamheid geïnternaliseerd en

eigen initiatief beknot. Deze fysieke en psychische afhankelijkheid, creëert een bijkomende drempel om naar hulpverleningsinstanties te gaan.

(provinciegroep)

- Ja, omdat ik eigenlijk nergens naartoe ging. Ik voelde me gevangen. Ik dacht dat buiten mij iedereen gelukkig was op de wereld. (lacht) Ik droomde altijd slechte dingen over hem, had nachtmerries, stond 's morgens op met angstaanvallen; ik had schrik dat iemand van mijn schoonfamilie zou langskomen om mij het leven zuur te maken. Ik stond altijd vroeg op, om 6 uur, omdat ik schrik had dat men commentaar zou geven dat ik een slechte schoondochter was omdat ik zo laat opstond enzo. (lacht) Nu vind ik dat allemaal raar dat ik dat dacht.

Isolatie door schoonfamilie en de vreemde omgeving wordt versterkt door de ongeschreven wet van geheimhouding om 'de vuile was niet buiten te hangen' tegen de sociale controle.

Blijkbaar werkt die roddel als parallel informatiecircuit enkel in de negatieve zin: preventief en stigmatiserend voor vrouwen op vlak van maagdelijkheid, waar het niet functioneel is als preventie voor geweld binnenskamers of ter ondersteuning van slachtoffers wanneer het uit de hand loopt. Roddel blijkt ook afhankelijk van het thema: aan maagdelijkheid en controle op vrouwen wordt veel zwaarder getild dan aan ontspoorde zonen of mannen. Wellicht omdat maagdelijkheid de eer van de familie dieper raakt, en onder de eigen verantwoordelijkheid valt, en precies omdat het ook vrouwen zijn die de roddel in stand houden. Terwijl het ontsporen van zonen en mannen vooral aan de omgeving te wijten is, met gebrek aan mogelijkheden en toekomstperspectieven. Hier wordt de schuld niet bij de ouders gelegd, wat wel het geval is voor vrouwen die steeds ten laste zijn. De veronderstelde of verwachte solidariteit tussen vrouwen is dan ook beperkt: er wordt hulp geboden maar slechts in die mate dat men er zelf niet de dupe van wordt. Zo is er een nieuwkomer die enkel bij de buurvrouw 'veilig' kon gaan bellen, als die alleen thuis was. Zo hebben ook burens vaak twee gezichten als ze enerzijds hulp bieden en anderzijds de sociale controle mee in stand houden en er zelf onderhevig aan zijn.

(provinciegroep)

- Ik zeg ook nooit wat ze gedaan hebben naar de buitenwereld toe. En dat weten ze (nvdr: de schoonfamilie) en het is ook daarom dat ze zich dat kunnen veroorloven. Als de burens me alleen zagen vroegen ze me hoe het er mee was. Dan zei ik: 'Bedankt, het gaat goed met mij'. Als er bezoek kwam, dan verdoezelde ik mijn blauwe plekken met make-up. Ik heb die hel gedurende anderhalf jaar moeten doorstaan. Na dat anderhalf jaar ben ik weggegaan. De week voor ik wegging heeft mijn man me nog eens geslagen en hij dreigde met mij mee te nemen naar Brussel om me een document te laten ondertekenen zodat hij me kon terugsturen naar Turkije. Eigenlijk wou ik niet teruggaan. Ik had veel liever zelfmoord gepleegd op dat moment. Er lagen pillen die ik wou inslikken.

- Je wou zelfmoord plegen?

- Ik wou niet levend uit dit huis komen.

groep door elkaar (uitingen van begrip)

- Je hebt dan kinderen die je niet wilt achterlaten, je wilt geen schande veroorzaken voor de familie...

- Ja, voilà, jullie begrijpen mij. Ook al sloeg hij me zo vaak, toch als hij wegging en hij was te laat, dan zat ik op hem te wachten, was ik ongerust. Ondanks alles hield ik nog van hem.

3.3. Drempel van afhankelijkheid

Bovenstaand citaat eindigt met de uitspraak dat deze vrouw niet zonder haar man kan, want ze houdt toch nog van hem. Naast affectie speelt de emotionele afhankelijkheid en het gevoel van het niet alleen aan te kunnen. Deze afhankelijke positie waarin veel vrouwen verkeren, is op diverse manieren te verklaren. Om te beginnen is er de 'universele' idee van een vrouwelijke afhankelijke positie tav man (en ouders) die wordt versterkt door de traditionele rolopvattingen vooral bij lager geschoolden -wat de meeste deelnemers zijn. Toch is er een verschil tussen de tweede generatie en nieuwkomers, die immers afhankelijker zijn en eerder een strategie hebben van zich aanvaard te maken of toe te geven eerder dan te confronteren, waarbij ze veel riskeren.

(provinciegroep)

- Ik had zeer veel respect voor mijn ouderen, en ik kropte op die manier veel op. Ook het feit dat ik steun zocht bij mijn schoonfamilie, maakte dat ik vriendelijk deed tegenover hen. Ik moest mij laten aanvaarden. Ik deed alles wat ze me vroegen. Ik wilde dat ze mij als hun dochter beschouwden; zij dachten dat ik dom was en niet beter wist. Nadat ik alleen woonde besepte ik pas wat ik mezelf had aangedaan. Het passeerde als een film voor mijn ogen.
- Waarom vinden jullie dat zwijgen soms beter is?
- Om een huwelijk te doen slagen offeren we ons als vrouwen op.
groep gaat akkoord, behalve G
- Ik heb alles gedaan wat hij me vroeg. Ik ben zelfs zijn hond geworden. Het heeft niet geholpen.
- Was er een andere vrouw?
- Nee, het was zijn familie.
- Dan zou ik eerder zeggen dat het een soort lot is: Ik heb alles gedaan wat ik kon, het ligt niet meer in mijn handen.
- Ik heb alles ingeslikt (mishandelingen door de schoonfamilie enzo)...
- Het is vaak afhankelijk van je persoonlijkheid wat je toelaat of niet. En hoe lang je het volhoudt...
- Ik sloot mijn ogen voor zijn woorden, ik vergaf het hem. Ik had eens een keer geen ontbijt voor hem klaargezet. Hij is toen kwaad geworden en mij beginnen te slaan. Ik kwam in opstand. Er lagen anticonceptiepillen van mijn schoonzus. Ik nam ze allemaal tegelijk in maar er gebeurde niets. Mijn man moedigde mij aan, van doe maar! Hij wist dat er toch niets zou gebeuren.

In het kader van een sexegesegegreerde leefwereld, waarbij vrouwen de private en mannen de publieke sfeer voor hun rekening nemen, impliceert dat een man onmisbaar is voor (contacten met) de buitenwereld. Dit leeft inderdaad -zij het ook hier in mindere mate bij die vrouwen van de tweede generatie die meer hun plan kunnen trekken en onafhankelijker zijn.

Een punt waarin iedereen overeenkwam was de mateloze ergernis aan de stigmatisering van een alleenstaande vrouw als 'dul kadin' (weduwe) en aan bepaalde sexistische opmerkingen en gedragingen van mannen die zelfs nog denken hen een pleziertje te doen door hen sexueel lastig te vallen. De deelnemers vonden het verder zeer betreutswaardig dat vrouwen op dat vlak onderling ook geen steun of solidariteit opbrengen maar zich in hun relatie vaak zelf bedreigd voelen door een 'loslopende vrouw' die haar man kan 'afpakken'. De stigmatisering wordt bijgevolg evenzeer door vrouwen in stand gehouden: vrouwen hebben zeer snel een slechte naam, ervaren de impact van roddel als ingrijpend, en zelfs ondanks hun isolatie of

mogelijke positie waarbij ze niets te verliezen te hebben, blijft er toch steeds de schrik (kwetsbaarheid) om de ouders, de kinderen of de familiereputatie in het algemeen te schaden. Dit brengt met zich mee dat er een zekere (mentale en fysieke) afstand nodig is om met die sociale controle te breken. Zelfs wie er zich -aanvankelijk- niet aan stoort, heeft er toch mee te maken, zoals bv. met jaloezie van een vriendin of met een man die hen lastigvalt. Daarnaast speelt dat traditioneel in patriarchale samenlevingen de man emotioneel afhankelijk is van zijn moeder, zodat de vrouw in een dubbel afhankelijke positie verkeert: zowel van haar man als van haar schoonmoeder en -familie. Haar geluk hangt dan grotendeels af van hoe haar man zich opstelt en voor wie hij in de eerste plaats kiest: voor zijn moeder of voor zijn vrouw.

(provinciegroep)

- Met de eerste ruzie had hij een poging ondernomen om zich te excuseren, maar zijn familie heeft hem tegengehouden. Als hij dit wel gedaan had, dan zaten we niet hier.
- Omdat de familie dit huwelijk eigenlijk niet gewild heeft, zocht ze in eerste instantie jouw zwakheden.
- Tijdens mijn zwangerschap stelde hij zijn eisen: 'Je mag je ouders enkel zien met mijn toestemming en maximum één keer per week en je schoonmoeder (minstens) drie keer per week, je ouders mogen ons kind niet zien...'
- 'Een man kan zijn eigen vrouw hoog houden of in de grond boren': 'De man heeft de sleutel van het slot in eigen handen' .
- Mijn schoonfamilie nam mijn moeder kwalijk dat ze hun dochter steunden. Tijdens de rechtszaak kwam mijn man met zijn moeder en zij bepaalde wat hij moest zeggen.

Verder speelt het feit van patrilocaliteit, waaraan de nieuwkomersvrouwen onderworpen zijn. Dit betekent dat ze (tijdelijk) inwonen bij hun schoonfamilie, wat hun afhankelijkheid versterkt en waarbij veel geklaagd wordt over een gebrek aan privacy en een rol van assepoester. Bovendien zijn ze in een vreemd land, ver weg van hun familie. De eenzaamheid die ze ervaren, wordt versterkt door gevoelens van heimwee. Aan de patriarchale invloed op gezinsvorming, gezag, afstamming, en verblijf (Hutter, 1981) evenals de invloed van het leven in de gesloten context van een overwegend behoudsgezinde migrantengemeenschap, zijn vooral nieuwkomers onderhevig, maar in mindere mate ook de tweede generatie.

(provinciegroep)

- In die periode is mijn vader vanuit Turkije gekomen. Hij vroeg waarom dat we zo geworden waren. Tot mijn vader kwam commandeerde mijn schoonvader me voortdurend, maar in het bijzijn van mijn vader hield hij zich afzijdig als we op dat onderwerp kwamen. De laatste dag als mijn vader naar Turkije ging vertrekken... Mijn schoonfamilie had me verboden om met vriendinnen te praten. Toevallig toen mijn vader even naar de moskee was gegaan dan kwam ik een buurvrouw tegen terwijl ik aan het kuisen was en die zei dat ze telefoon had gekregen van mijn moeder. Mijn schoonvader had mij zien praten met de buurvrouw en hij is daar kwaad voor geworden. Mijn vader was zagezegd gekomen om te bemiddelen. De momenten dat mijn vader bij ons was waren er geen ruzies ofzo, was er niets aan de hand. Buiten het feit dat mijn man me in bed bedreigde van: 'Wacht maar tot je vader weg is, dan zal je eens zien!' (...) Mijn vader heeft me dan gevraagd: 'wat gaan we dan doen?' Ondertussen was mijn man naar het volkshuis vertrokken. Mijn vader heeft hem laten roepen. Mijn vader heeft hem

dan gevraagd waarom hij die dingen deed. 'Waarom reageer je zo?' Hij antwoordde: 'Dat is mijn vrouw, ik mag haar slaan zo vaak ik wil. Dat zijn jouw zaken niet!'

De deelnemers zochten bij elkaar naar verbondenheid en sterkte van de groep. Het kader van een traditionele, gesloten migrantengemeenschap creëert veel angst voor roddel enzo; dit gaat vooral op voor de nieuwkomersvrouwen maar ook de tweede generatie tast de grenzen af en heeft duidelijk nood aan steunpunten. Zo zijn enkele werkende -dus financieel onafhankelijke- moderne, progressieve, hoger geschoolde vrouwen na hun scheiding toch terug bij hun familie gaan wonen, omdat ook zij een beperkte bewegingsvrijheid ervaren. Zo blijft men ingebed in de gemeenschap en familie, en in de hoedanigheid van dochter staat de eer van de hele familie op het spel.

Een waarde als 'respect voor ouders' primeert dan boven 'opkomen voor jezelf', zeker wanneer het taboes betreft als alleen wonen. Daarnaast spelen uiteraard de bescherming en steun, én vaak -ondanks een eigen inkomen soms- de economische toestand een rol in de beslissing om terug bij de ouders te gaan wonen. Dit is wel een belangrijk verschil tussen de nieuwkomers en de tweede generatie: waar deze laatste terug naar hun ouderlijk huis konden (moesten) gaan wonen, hadden de nieuwkomers niemand om op terug te vallen, tenzij een vluchthuis. Mede daardoor zijn zij (en hun familie) er op gebrand zo snel mogelijk te hertrouwen. Ook de tweede generatie wil liefst hertrouwen, maar de tijd dringt niet zo erg voor hen.

Beide groepen vrouwen vinden inspraak van hun ouders in de partnerkeuze belangrijk. Hier onderscheiden we drie categorieën: enerzijds zijn er de 'geëmancipeerde' sterke karakters, die hun eigen leven willen leiden, zelfs met verlies van bepaalde vertrouwde netwerken; anderzijds zijn er de vrouwen die niet hun lot in eigen handen willen nemen, maar opnieuw hun kans wagen volgens anderen hun voorwaarden; en daartussenin is de schipperende categorie die niet confronterend is, maar op een impliciete manier probeert haar zin te krijgen; het is belangrijk om vast te stellen dat deze derde categorie vaak bestempeld wordt als slachtoffers, maar dat ze dat eigenlijk niet zijn, of dat ze zich alvast niet zo voelen. Waarmee we opnieuw aansluiten bij Bowes (1996) die er voor waarschuwt in actie-onderzoek de onderzochte doelgroep niet als slachtoffers te beschouwen. Tenslotte is er nog een structurele drempel, die efficiënte hulpverlening verhindert, i.c. de aanpak van met projecten te werken.

3.4. Drempel van projectwerking

Al zijn er wel degelijk hulpverleners die zich bewust zijn van de drempels van hun organisaties, van de kant van de begeleiders werd ook geklaagd over de beperkte middelen en het bijhorende gebrek aan continuïteit. In het kader van dit project konden bepaalde oplossingen getest worden (wat overigens in veel mindere mate gelukt is voor de provinciegroep, bij gebrek aan een nabije of goed bereikbare centrale plaats). Zo werden de groepsleden individueel geholpen en waar nodig naar de bevoegde diensten geloodst, zo werd er ook getolkt door de begeleiders van de praatgroepen. Maar dit soort 'hulpverlening op maat' met goede samenwerking en begeleiding vanuit diverse organisaties is geen lange termijn oplossing op grote schaal. Niet alleen omdat de begeleiders in kwestie ook andere functies hebben (en het afhalen en brengen van de deelnemers van de provinciegroep te belastend is), maar ook omdat dit soort hulpverlening buiten hun bevoegdheid valt. Voor een voortzetting dient dus telkens opnieuw gezocht naar financiering, via nieuwe projectaanvragen.

De grootste nadelen van projectwerking zijn dat ze hoge verwachtingen losweekt en deze niet inlost, dat er geen nazorg of continuïteit voorzien wordt en dat geëngageerde mensen burn out raken, omdat ze te veel energie moeten stoppen in het zichzelf en hun organisatie trachten te verzekeren van een toekomst.

4. Analyse

De ergernis van de groep aan de stigmatisering en bedreigingen tegen alleenstaande vrouwen, is gelijkaardig aan die van gescheiden Egyptische vrouwen die volgens de rapportering van hun brieven (Al-Sa'id, 1977 in Hutter, 1981, p. 449) weergeven hoe ze zich vermeden voelen door vrienden, en hoe collega's hen als een gemakkelijke prooi beschouwen en sexuele avances maken. Deze vrouwen brengen hun eenzaamheid naar voor en hoe moeilijk het is voor hen om een geschikte tweede man te vinden, aangezien de beschikbare mannen doorgaans veel ouder zijn, en die mannen sociaal en economisch gezien het veel slechter stellen vergeleken met hun eerste man. Ook onze groepen spraken hun angst en onzekerheid uit over sociale degradatie, en daarbij ook of een nieuwe partner wel een goede (stief)vader zou zijn voor hun kinderen. Er was maar één vrouw die bewust had gekozen om na twee mislukte huwelijken alleen te blijven met haar dochter. Om de stigmatizing van haar kinderen te trotseren, moet een vrouw vaak erg sterk in haar schoenen staan, zoals ook blijkt uit onderzoek van Wienese (1995).

Volgens Hutter geven sociale wetenschappers met historische analyses een wereldwijde trend

aan naar het conjugale gezin, dat gekenmerkt wordt door gelijkwaardige patronen van gezag, bilineaire afstamming en neolocale vestiging. Deze veranderingen zouden veroorzaakt zijn in belangrijke sociale, economische, religieuze, politieke en familiale opwaarderingen die zich universeel voelbaar maakten in de negentiende eeuw. De islamitische sanctionering van polygyny, de eenzijdige macht van de man in de scheiding en andere religieuze-legale sancties en verboden tegen vrouwen, zijn in strijd met hun streven naar gelijkheid. Toch heeft modernisering onder de vorm van de legale hervormingen in Egypte niet geleid tot het verwerven van een evenwaardige positie voor getrouwde en gescheiden Egyptische islamitische vrouwen. Al-Sa'ids analyse van Egyptische vrouwen vertoont sterke overeenkomsten met de Limburgse vrouwen hun angsten omtrent stigmatisering, isolatie, represailles, tweede keus huwelijkspartner... Deze problemen komen naar voor als zijnde perverse effecten van die modernisering. Bekijken we nu het onderzoek naar Turkse en Marokkaanse bevolkingsgroepen als voornaamste migrantengemeenschap in België, dan vinden we bij Lesthaeghe de vaststelling van gefragmenteerde modernisering (2000, p. 39).

Dit heeft te maken met heterogeniteit en heteropraxis (1997, p. 18), waar hij met deze laatste term wijst op 'een gedifferentieerde snelheid van sociale veranderingen in functie van specifieke domeinen'. Hij schetst dan (2000, p. 39) een Turks patroon van functionele integratie in linguïstische en economische zaken, met een praktische en instrumentele houding t.a.v. de voordelen die de gastsamenleving biedt, maar met sterke afscheiding inzake nationale identiteit en gemeenschapsorganisatie, en met een eerder voorzichtige aanpassing van de moderne kernwaarden die de genderverhouding en de generationele relaties kunnen verstoren. Dit laatste is volgens Mohsen (in Hutter, 1981, p. 450) wel noodzakelijk, als hij argumenteert dat de wens van een nieuwe conceptualisering van de rol van man en vrouw, gebaseerd op gelijke participatie en beloningen, slechts kan uitkomen door de verandering van de conservatieve gewoontes en houdingen van mannen en vrouwen: 'Culturele attitudes en gebruiken van de samenleving moeten veranderd worden om de egalitaire elementen van de islam te laten aansluiten op die van de modernisering. In het traditionele islamitische gezin zijn er gestructureerde beveiligingen voor vrouwen in de vorm van de extended family-instituten. Het relatieve gemak waarmee een man kan scheiden wordt er gecompenseerd door diverse vormen van sociale en familiale steun voor zowel vrouw als kinderen'.

Inderdaad stellen Smock & Youssef (in Hutter 1981, p. 449) dat de meeste gescheiden vrouwen jong zijn en snel hertrouwen. De extended family van de vrouw heeft immers morele en financiële verplichtingen om haar in haar status te onderhouden en economisch te steunen. Kinderen vormen geen probleem omdat de wettelijke code en religieuze statussen de

voogdij over de kinderen toekent aan de grootouders langs moeders- of vaderszijde. Het lichte sociale stigma toegekend na een scheiding stelt de vrouw in staat om zich terug op de huwelijksmarkt aan te bieden en in concurrentie te treden met ongehuwde jonge meisjes: 'Een gescheiden vrouw wordt gezien als een 'expectant wife' en alsdusdanig krijgt ze vaak dezelfde beperkingen en controle opgelegd als een ongehuwd meisje, om haar te verzekeren dat een nieuw huwelijk een positieve weerspiegeling zal hebben op haar standing en die van haar familie' (2000, p. 39).

In onze bevindingen zijn wel de negatieve effecten van stigmatisering terug te vinden, maar niet de positieve aspecten van een opvangnet voor de gescheiden vrouw zoals in de patriarchale samenleving blijkbaar wel bestond. In het geval van de Turkse vrouwen is dit gebrek te begrijpen vanuit de veranderde huwelijksmarkt met de grensoverschrijdende migratie. De nood aan verdere analyse van de verzamelde data werpt zich echter op en een verdere uitwerking van dit thema in het kader van een doctoraat zal meer licht moeten werpen op andere factoren en dynamieken, evenals mogelijke oorzaken en verklaringen.

5. Besluit

De vrouwenpraatgroepen waren een succes, al is het dan (te) kortstondig en zijn er meer behoeften en verwachtingen naar voor gekomen dan konden worden ingelost met een project van een jaar. Dit leidt niet enkel tot teleurstellingen voor zowel de projectbegeleiders, als voor de doelgroep, maar Morgan en Krueger (1993, p. 15) wijzen er ook op dat het onethisch is om mensen die in een machteloze positie verkeren eerst zover te brengen om hun visie te geven, om er dan niets mee te doen. Sommige vrouwen bleven inderdaad op hun honger zitten:

(provinciegroep)
 - Al de problemen waarover we tot hier toe gesproken hebben, zou ik graag gerealiseerd zien door de verschillende bestemde organisaties. Waarvoor is dit project in eerste instantie gestart? Ik vermoed dat het niet enkel de bedoeling is om dit op te nemen en op papier te zetten voor niets. Ik hoop niet dat we hier voor de lol hebben gepraat, maar dat onze gesprekken ook nut hebben. (gelach in de groep)
 -Ik heb altijd gewenst dat er oplossingen zouden komen vanuit de overheid, voor vrouwen die dingen meemaken zoals ik: een verslaafde man en alle miserie die er bij komt kijken. (...) Wanneer ik naar België kwam, dan werd alles voor mij geheim gehouden, alle slechte kanten van mijn man. Want ons huwelijk moest lukken. Dat vond de schoonfamilie belangrijk. Dat hoor ik veel van mensen die in dezelfde situatie zitten.
 -Ik ben dankzij Allah gered. Ik vind het ook belangrijk dat er bij de sociale diensten een tolk aanwezig is. Ik heb vaak problemen gehoord daaromtrent als mensen naar een sociale dienst toestappen.

Toch vonden we het feit dat de vrouwen in de praatgroepen bijeenkwamen om over hun

relatieproblemen te spreken, te merken dat ze niet alleen stonden met hun problemen, en er steun te vinden bij die lotgenoten, op zich de moeite waard. De ene besproken groep bestond uitsluitend uit nieuwkomers uit eenzelfde wijk, die via een huwelijk met een Turk in België recent naar België zijn geïmmigreerd. De andere groep daarentegen was gemengd in die zin dat die bestond uit enerzijds uit nieuwkomers, anderzijds uit vrouwen van de tweede generatie die hoofdzakelijk in België zijn opgegroeid, waarvan enkelen een mannelijke nieuwkomer huwden.

De verschillende achtergrond van deze vrouwen heeft een effect op hun ervaring evenals op de wijze van omgaan met hun situatie. Zo speelt bij de vergelijking op een intergroepsniveau de sociale controle van de wijkgroep duidelijk een grotere rol vergeleken met de groep die elkaar niet vooraf kende en die vanuit alle hoeken van de provincie kwam. Op intragroepsniveau had de migratiecontext van de nieuwkomers grotere implicaties qua afhankelijkheid van de schoonfamilie en bijgevolg op het niveau van empowerment en isolatie dan bij de tweede generatievrouwen. Dit heeft vooral te maken met deze laatste hun kennis van de taal en het hulpverleningsaanbod in België. Al is het vaak moeilijk in hun onderdrukte rol van (inwonende) schoondochter, ze hebben meer mogelijkheden om hun lot in eigen handen te nemen.

Tenminste voor zover ze niet vanuit hun omgeving worden terechtgewezen, of ze door hun opvoeding hebben geïnternaliseerd dat ze als vrouw hun gezin bij elkaar moeten houden, dat ze hun kinderen zoiets niet kunnen aandoen, of dat hen schuld treft als hun man vreemd gaat. De tweede generatievrouwen hadden duidelijk minder behoefte aan informatie, maar wel aan psychologische ondersteuning en uitwisseling van lotgenoten. Ze hadden doorgaans ook een assertievere houding en minder ervaringen met fysieke mishandeling zoals de nieuwkomers. Deze bekritiseerden dan weer de tweede generatievrouwen dat deze te modern of ongodsdienstig waren en ze konden ook moeilijk begrijpen dat die zulke hoge eisen stelden aan hun man, die ze tenslotte toch zelf hadden mogen kiezen.

Dit gebrek aan wederzijdse empathie leidde soms tot een tweedeling, waardoor de vraag zich opwierp of de groep niet beter gesplitst zou worden. Binnen het bestek van het project is dit niet gebeurd, maar een aantal vrouwen heeft zichzelf weggeselecteerd. Hier dient ook gesteld te worden dat tien sessies lang niet volstaan om veel veranderingen te realiseren.

De sleutel tot een succesvolle aaneensluiting van hulpvraag en hulpverleningsaanbod, i.c. de geslaagde wijkgroep, is in feite de vrucht van de reeds decennia-lang volgehouden inspanning

om alle diensten met elkaar in contact te brengen. Dankzij de langdurige implantatie van het buurtwerk in de wijk, heeft het een stevige positie verworven en is men bekend bij zowel de buurtbewoners als bij de organisaties in het middenveld. Dit buurthuis functioneert echt als schakel tussen aanbod en vraag, enerzijds door met de basis aansluiting te zoeken en in te spelen op de behoeften van onderuit. Anderzijds is de drempelverlaging geslaagd, dankzij goede afspraken voor opvolging en begeleiding van het buurtwerk in samenspraak met de vereniging voor alleenstaande vrouwen (versterkende en confronterende groepswerking) en het centrum dat individuele psychologische begeleiding bood.

Toch kan de samenwerking van deze organisaties geen structurele lange termijn, grote schaal oplossing betekenen, omdat ze onmogelijk overal kan worden geïmplementeerd, daar de capaciteit van het bestaande aanbod te beperkt is (zowel op niveau van het buurtwerk, als van de hulpverlenende organisaties). Zo zijn er wachtlijsten bij sommige organisaties, omdat die onvoldoende (of geen) tolken hebben, door de afbouw van interculturele bemiddelaars en tolken in de welzijnssector -wellicht in veronderstelling dat migranten op den duur wel 'geïntegreerd' zouden zijn, zonder rekening te houden met continue zij-instroom van de nieuwkomers via 'import-huwelijken', zodat de taaldrempel te hoog blijft. Voorts zijn er culturele drempels, waar enerzijds de allochtone hulpvragers weinig vertrouwen hebben in de Belgische hulpverlening.

Anderzijds hebben de Belgische hulpverleners bezwaren om met allochtone cliënten te werken door de vooronderstelling van andere problematieken wegens een andere culturele achtergrond. Bovendien zijn niet alle organisaties of medewerkers bereid om ter plaatse te komen werken met het cliënteel, en is het nog de vraag of iedereen een lagere drempel wel wenselijk vindt... Het belang werpt zich op om niet de verschillen maar de gelijkenissen te benadrukken. Emancipatie is verder een werk van lange adem en projectmatig werken blijft problematisch: zo is de nazorg te beperkt (enkel voor de wijkgroep) en te kort want dit project werd onherroepelijk afgesloten nog voor het jaar 2000. Vandaar een denkpiste om praatgroepen als methodiek uit te werken, de mogelijkheden te verkennen en ze eventueel in te bedden in bestaande organisaties. Ook een interculturalisatie en duo-begeleiding met de geestelijke gezondheidszorg is zeer wenselijk.

De kracht van een vrouwenpraatgroep zit in verschillende aspecten. Tijdens de eerste bijeenkomsten was er zo de behoefte om hun verhaal kwijt te kunnen, erkenning te vinden bij lotgenoten; inhoudelijk kwamen vooral negatieve dingen opborrelen. De latere bijeenkomsten waren hoopvoller: er werd iets aan hun situatie gedaan, er was aandacht voor, er werd aan

‘gewerkt’. In feite is de situatie van de deelnemers objectief zeer ambigu en zijn ze eigenlijk sterker dan ze zich realiseren: enerzijds hebben ze veel angst om alleen te komen te staan, angst voor stigmatisering als alleenstaande vrouw (‘dul kadin’) en onzekerheid of ze het wel alleen aankunnen. Anderzijds moeten ze op bepaalde momenten nog meer verantwoordelijkheden op zich nemen, behalve van huisvrouw en moeder, plots ook schulden afbetalen, een huis zoeken, de administratie regelen. En al zitten ze in een depressie, uitzichtloze situatie, zwarte armoede, zware mishandeling... toch primeert de verantwoordelijkheid voor de kinderen en het besef dat die niemand anders hebben. Dit besef kan iets zijn om zich aan op te trekken, al is dit een zwakke basis en tegelijk een zware belasting om hen te weerhouden van zelfmoord te plegen. Ook binnen hun relatie is het vaak dubbel: enerzijds willen vrouwen niet bij hun man of schoonfamilie blijven, maar zien ze geen alternatief (merk op dat er slechts één van de vrouwen bewust zelf heeft gekozen om te scheiden en dat al de andere vrouwen waren achtergelaten of buiten hun wil om gescheiden zijn). Anderzijds willen ze voor de toekomst van de kinderen wel een vaderfiguur houden, houden ze vaak nog wel van hun man, en zijn ze alsnog bereid om alle negatieve kanten er bij te nemen. Ze willen steeds geloven dat het wel goedkomt, durven niet los te laten en hebben een heleboel angsten -soms durven ze pas stappen te zetten als ze steun ondervinden bij andere mensen, lotgenoten (zelfhulp). Verder vinden we het zeer belangrijk op te merken dat het in veel relaties niet tot een scheiding hoeft te komen indien men genoeg inzicht kan krijgen in de partnerrelatie en in een ruimere familiale context, en directe communicatie een alternatief kan zijn voor de indirecte informatie en sociale controle.

In dit project werd op een aparte bemiddeling van één koppel na, enkel met groepen vrouwen gewerkt, nooit met koppels of mannen. Dit zou opengetrokken mogen worden. Het wijst immers op de zwakte van vrouwenpraatgroepen dat het enkel vrouwen betreft. Een tweede gevaar van praatgroepen is dat het bij praten blijft, waar empowerment ruimere gevolgen moet beogen...

6. Literatuur

Berger, P. (1963) *Invitation to Sociology: a Humanistic Perspective*. Harmondsworth: Penguin

Bowes, A. (1996) Evaluating an Empowering Research Strategy: Reflections on Action-Research with South Asian Women. *Sociological Research Online*, vol. 1, no. 1.

Callaerts, T. (1997) Tussen eigenheid en waardigheid... In R. Lesthaeghe (Ed.), *Diversiteit in sociale verandering: Turkse en Marokkaanse vrouwen in België*. Brussel: VUBPRESS

Crowley, H. & S. Himmelweit (Eds.) *Knowing Women: Feminism & Knowledge*. Cambridge: Polity Press

Farquhar, C. (1999) Are focus groups suitable for ‘sensitive’ topics? In R. Barbour & J.

Kitzinger (Eds.), *Developing focus group research*. London: Sage

Gailly, A. (1984) Dertelsmek. Turkse vrouwen delen hun innerlijke leed, Vrouwen in driefvoud. Brussel, *Cultuur en migratie*, Laken, Centrum voor Welzijnszorg

Hutter, M. (1981) *The Changing Family: Comparative Perspectives*. New York: Wiley & Sons

Jarrett, R. (1993) Focus group interviewing with low-income minority populations. In D. Morgan (Ed.), *Successful focus groups: advancing the state of the art*. Newbury Park: Sage

Lesthaeghe, R. (Ed.) (2000) *Communities and generations: Turkish & Moroccan populations in Belgium*. Brussel: NIDI CBGS Publications

Long, N. & A. Long (1992) *Battlefields of Knowledge: The interlocking of theory and practice in social research and development*. London: Routledge

Merton R., M. Fiske & P. Kendall (1956) *The focused interview...* Glencoe: The Free Press

Morgan, D. & R. Krueger (1993) When to use focus groups and why. In D. Morgan (Ed.), *Successful focus groups: advancing the state of the art*. Newbury Park: Sage

Padilla, R. (1993) Using dialogical research methods in group interviews. In D. Morgan (Ed.), *Successful focus groups: advancing the state of the art*. Newbury Park: Sage

Reinharz, S. (1992) *Feminist Methods in Social Research*. Oxford: Oxford University Press

Tribalat, M. (1995). *Faire France: une enquête sur les immigrés et leurs enfants*, Paris: La Découverte.

Vliegen, N. (1998) Fascinatie en twijfel. Dubbele gevoelens bij de hulpverlening aan een Marokkaans gezin. In P. Meurs & A. Gailly (Eds.), *Wortelen in andere aarde*. Leuven: Acco

Wienese, I. (1995). *Nazmiye en Sultan: Verhalen van gescheiden Turkse vrouwen en hun dochters*. Utrecht: Van Arkel

Zeller, R. (1993) Focus groups on sensitive topics. In D. Morgan (Ed.), *Successful focus groups: advancing the state of the art*. Newbury Park: Sage